

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

2 ΙΟΥΝΙΟΥ 2014

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επομένως, οι ηθικές αρετές δε γεννιούνται μέσα μας ούτε εκ φύσεως ούτε αντίθετα με αυτήν, αλλά εμείς έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε, ενώ τελειοποιούμαστε σ' αυτές με τον εθισμό. Ακόμα, σχετικά με όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, πρώτα βρισκόμαστε εφοδιασμένοι με τις δυνατότητες γι' αυτά και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (αυτό είναι φανερό στις αισθήσεις: πραγματικά, δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις έχοντας δει πολλές φορές ή έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά αντίθετα, έχοντάς τες, κάναμε χρήση τους - δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει ξανά και ξανά χρήση τους). Όμως τις ηθικές αρετές τις αποκτούμε, αφού πρώτα πραγματώσουμε τις αντίστοιχες δυνατότητες, όπως ακριβώς συμβαίνει και στις άλλες τέχνες: όσα δηλαδή πρέπει να μάθουμε να τα κάνουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι γίνονται οικοδόμοι χτίζοντας οικοδομήματα και κιθαριστές παίζοντας κιθάρα. Έτσι λοιπόν γινόμαστε και δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις, ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

B.1 Η διάκριση των δύο μορφών της αρετής έχει γίνει στο πρώτο βιβλίο και τώρα, στην αρχή του δεύτερου, αναφέρεται αυτή και πάλι, συγκεφαλαιωτικά. Διακρίνει λοιπόν ο Αριστοτέλης δύο μορφές της αρετής: α) τη διανοητική και β) την ηθική («Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς»).

Οι δύο μορφές της αρετής σχετίζονται με τα αντίστοιχα μέρη της ψυχής του ανθρώπου:

α. Οι διανοητικές αρετές (επιστήμη, τέχνη, φρόνηση, νους, σοφία) αφορούν το καθαρά λογικό μέρος της ψυχής (τό λόγον ἔχον).

β. Οι ηθικές αρετές (π.χ. δικαιοσύνη, ανδρεία) αφορούν το επιθυμητικόν (το μέρος της ψυχής που μετέχει και στο καθαρά λογικό μέρος, στο λόγον ἔχον, και στο ἄλογον).

Το τρίτο μέρος της ψυχής, που αφορά τη διατροφή και την αύξηση του ανθρώπινου οργανισμού, είναι καθαρά ἄλογον και γι' αυτό δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με την αρετή.

Η διανοητική αρετή γεννιέται, καλλιεργείται και αυξάνει κυρίως με τη συστηματική διδασκαλία και απαιτεί α) πείρα και β) ορισμένα χρονικά στάδια και διαδικασίες, για να γίνει κτήμα εκείνου που τη διδάσκεται. Στο κείμενο αναφέρεται ότι η γένεση και η επαύξηση της διανοητικής αρετής οφείλεται κατά κύριο λόγο **στη διδασκαλία** («ή μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου»). Ευνόητο λοιπόν είναι ότι, αφού οι διανοητικές αρετές οφείλονται στη διδασκαλία, δηλαδή είναι μεταδόμενες, **την κύρια ευθύνη για τη μετάδοσή τους έχει η εκπαίδευση και οι φορείς της (οι δάσκαλοι)**.

Η απόκτηση της ηθικής αρετής οφείλεται στον εθισμό (ἦθος), στη συνήθεια που δημιουργείται με την επανάληψη («ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται»). Για να στηρίξει αυτή τη θέση, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί την ετυμολογική συγγένεια που έχει η λέξη ηθική με τη λέξη ἦθος.

Αφού λοιπόν οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα συνήθειας και επανάληψης και για την απόκτησή τους βασικό ρόλο παίζει **ο εθισμός, την ευθύνη για την κατάκτηση της αρετής έχει κυρίως αυτός που με θέληση και επιμονή ασκείται στην αρετή: ο μαθητής**. Και στον Πλάτωνα συναντούμε την ίδια διδασκαλία: «ἐμφύεται πᾶσι... τὸ πᾶν ἦθος διὰ ἔθος». Λέει μάλιστα ο Πλάτωνας ότι ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει κάποια ψυχικά χαρακτηριστικά ήδη από τα πρώτα στάδια της ανάπτυξής του.

Σοφός λοιπόν (=φορέας γνώσεων) γίνεται κανείς κατά κύριο λόγο με τη βοήθεια και τη συμπαράσταση ενός δασκάλου, αγαθός όμως (=φορέας αρετής) γίνεται α) με τη θέλησή του (πράγμα που κατά βάθος σημαίνει προσωπική επιλογή), β) με την επιμονή του στη διαδικασία της άσκησης.

B.2 Στο απόσπασμα αυτό ο Αριστοτέλης συσχετίζει την ηθική αρετή με την ηθική πράξη και τονίζει τη σημασία της επανάληψης των ηθικών πράξεων για την απόκτηση και την ανάπτυξη της ηθικής αρετής. Συγκρίνοντας τις εκ φύσεως ιδιότητες με τις ηθικές αρετές διαπιστώνει ότι οι δεύτερες ακολουθούν διαφορετική πορεία στον τρόπο με τον οποίο κατακτώνται.

Ο Αριστοτέλης δηλαδή υποστηρίζει ότι όσα οι άνθρωποι έχουν από τη φύση, τα παίρνουν στην αρχή εν σπέρματι ως δυνατότητες («Ἔτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα»), ύστερα αναπτύσσονται ως ιδιότητες και φανερώνονται με τις ενέργειες που αποτελούν την πραγμάτωση των δυνατοτήτων. Στην περίπτωση όμως της αρετής η ενέργεια προηγείται, δηλαδή πρέπει πρώτα να ενεργήσουμε και ύστερα θα έρθει η κατοχή της αρετής. Τις αρετές δεν τις έχουμε «φύσει» και εκ των προτέρων, αλλά τις αποκτούμε με τη διαδικασία του ἔθους μετά από μια σειρά πράξεων. **Ἔτσι οδηγείται στη θέση «τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον».**

Είναι θεμελιώδης στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη η διάκριση — συχνά αντιθετική— των εννοιών *δύναμις* και *ἐνέργεια*. *Δύναμις* είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι, ενώ η *ἐνέργεια* είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Γενικά ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η δεύτερη έχει μεγαλύτερη αξία από την πρώτη. Εδώ συνδέει τὰς δυνάμεις με το πρότερον και τὰς ἐνεργείας με το ὕστερον, εννοώντας ότι αἱ δυνάμεις έχουν χρονική μόνο προτεραιότητα ἐναντι τῶν ἐνεργειῶν.

Ο Αριστοτέλης συνεχίζει τη θεμελίωση της θέσης του με ένα ακόμα αποδεικτικό επιχείρημα, χρησιμοποιώντας παραδείγματα από τις φυσιολογικές λειτουργίες του ανθρώπου (από τις αισθήσεις) και παρατηρεί ότι:

Σχετικά με ὅσα έχουμε μέσα μας εκ φύσεως υπάρχει εκ των προτέρων η δυνατότητα να πραγματοῦθουν και ὕστερα (χρονικά) πραγματώνονται, ὁμως ἄμεσα, χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός με την επανάληψη· παράδειγμα, οι αισθήσεις: ἡ δυνατότητα της ὄρασης και της ακοῆς υπάρχει εκ φύσεως και μετὰ πραγματώνεται ὁμως ἡ ὄραση και ἡ ακοή είναι πλήρως αναπτυγμένες, ἑτοιμες, και δεν τις αποκτούμε εκ των υστέρων με τη συχνή χρήση τους, βλέποντας ἢ ἀκούοντας ξανά και ξανά. Προηγείται δηλαδή ἡ ὑπαρξὴ και ἀκολουθεῖ ἡ ἐνέργεια, ἡ χρησιμοποίησή τους, ἡ πραγμάτωση, οι οπτικές ἢ ακουστικές εμπειρίες.

Σχετικά, τώρα, με τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν, ὅπως ἀναφέρθηκε στο τέλος της προηγουμένης ἐνόητας, έχουμε ἀπὸ τὴ φύση μόνο τὴν ιδιότητα νὰ τὴ δεχτούμε, ὁμως στὴ συνέχεια ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ διαφοροποιεῖται ἀπὸ ἐκεῖνα που έχουμε εκ φύσεως· ἐδῶ δηλαδή συμβαίνει τὸ ἀντίθετο: προηγείται ἡ ἐνέργεια (οἱ εμπειρίες, οἱ επαναλήψεις, ἡ ἀσκηση) και ἀκολουθεῖ ἡ κατάκτηση τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς. Με ἄλλα λόγια: ἀσκούμεστε πρῶτα σὲ μιαν ἀρετὴν και ὕστερα τὴν αποκτούμε (π.χ. ἐνεργώντας συνεχῶς με δίκαιο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι). Αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση ἐνισχύει με τὴ σειρά τῆς τὴν ἀποψη ὅτι οὐδεμιὰ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται.

Παρατηροῦμε στο ἀρχαῖο κείμενο ὅτι ὁ Αριστοτέλης, ὅταν ἀναφέρεται σὲ ὅσα εἶναι εκ φύσεως, χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴς δυνάμεις τὴς (που προϋπάρχουν) τὸ ἐπίρρημα **πρότερον** (ἢ ἀπαρέμφατα και μετοχές ἀορίστου, που δηλώνουν τὸ προτερόχρονο), ἐνῶ γιὰ τὴς ἐνεργείες τὸ **ὑστερον**. Τὸ ἴδιο γίνεται και ὅταν ἀναφέρεται σὴς ἠθικῆς ἀρετῆς, ἐκεῖ ὁμως οἱ ἐνεργείες προηγούνται (**τὰς ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον: προτερόχρονο**) ἢ συμπίπτουν χρονικά με τὴς δυνάμεις (**ποιοῦντες μανθάνομεν - πράττοντες γινόμεθα: σύγχρονο**).

Ο Αριστοτέλης ἐνισχύει τὴν παραπάνω θέση του χρησιμοποιώντας και πάλι τὸ παράδειγμα (οἶον...), τὴν ἀναλογία (με τὴν παραβολικὴν πρόταση ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν...) και τὴν ἀντίθεση (ὅσα μὲν φύσει ... τὰς δ' ἀρετὰς ... - οὐ γὰρ ... ἀλλ' ἀνάπαλιν). Αὐτὴ τὴ φορὰ

πλησιάζει με τα παραδείγματα ακόμα πιο πολύ στον άνθρωπο, γιατί δεν αναφέρεται σε τίποτα σχετικό με τη φύση του αλλά στην προσωπική του δραστηριότητα στον τομέα των τεχνών. Έτσι, παρατηρεί ότι στην ηθική αρετή συμβαίνει ό,τι ακριβώς και στις πρακτικές τέχνες: οι άνθρωποι πρώτα εξασκούνται στην οικοδομική, για να γίνουν οικοδόμοι, και στο παίξιμο της κιθάρας, για να γίνουν κιθαριστές, άποψη που συναντάμε και στον Πλάτωνα, ο οποίος μάλιστα λέει ότι και το παιδικό παιχνίδι είναι μια μορφή εξάσκησης για την τέχνη που το παιδί προσορίζεται να ασκήσει στο μέλλον. Έτσι, ο Αριστοτέλης συμπεραίνει ότι πρώτα πράττουμε δίκαιες, σώφρονες και ανδρείες πράξεις και ύστερα (με την επανάληψη και τον εθισμό σ' αυτές) αποκτούμε τις αρετές της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας. Όλα τα παραπάνω αποτελούν τεκμηρίωση της θέσης «τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον».

B.3 Ερώτηση εισαγωγής: σελ.152-153 « Η ψυχή του ανθρώπου...σε ηθικές και διανοητικές ».

B.4 οντότητα, ουσιαστικός
σχήμα, εχέμυθος
φύση, αφύσικος
χρήση, καταχρηστικός
μάθημα, μαθησιακός

Γ. Αδίδακτο κείμενο

Γ1. Γιατί νομίζω ότι δεν αγνοείτε πως πολλές παρόμοιες εξελίξεις ήδη έχουν συμβεί, οι οποίες αρχικά όλοι ανεξαιρέτως θεώρησαν ότι είναι συμφορές και συμπόνεσαν όσους τις έπαθαν, αργότερα όμως κατάλαβαν ότι αυτές οι ίδιες είχαν γίνει αιτίες πολύ σημαντικών αγαθών. Και για ποιο λόγο πρέπει να μιλώ για τα περασμένα; Αλλά και τώρα βέβαια θα διαπιστώναμε ότι και οι πόλεις που έχουν τα πρωτεία, εννοώ αυτή των Αθηναίων και αυτή των Θηβαίων, προόδευσαν πολύ όχι εξαιτίας της ειρήνης αλλά για όποιους λόγους, αφού αρχικά καταστράφηκαν στον πόλεμο, πάλι ανέκτησαν τη δύναμή τους, γι' αυτούς τους λόγους η πρώτη έγινε ηγέτιδα των Ελλήνων, ενώ η άλλη στην εποχή μας έχει γίνει τόσο ισχυρή, όσο κανείς ποτέ ως τώρα δεν περίμενε ότι θα γίνει · γιατί η φήμη και η διάκριση δε συνηθίζουν να προκύπτουν από την αδράνεια αλλά από τους αγώνες.

Γ2. ὑμᾶς: ἔ
πόρρω: πορρωτάτω
ἀγαθῶν: εὖ
αὐτάς: ὑμῶν αὐτῶν
ἡγεμόνα: ἡγεμόσι
οἶμαι: ᾤετο
ὑπέλαβον: ὑπειλήφθαι
τοῖς παθοῦσι: τοῖς πεισομένοις
ἔγνωσαν: γνοίη
καταστᾶσαν: κατάστηθι

Γ3 α. ὑμᾶς: υποκείμενο στο απαρέμφατο **ἀγνοεῖν**
(ετεροπροσωπία)
συμφορᾶς: κατηγορούμενο στο **ἄς** μέσω του **εἶναι**
τοῖς παθοῦσι: επιθετική μετοχή ως αντικείμενο στο
συνηχθέσθησαν
τί: αιτιατική της αιτίας στο **λεγειν**
λαβούσας: κατηγορηματική μετοχή εξαρτάται από το
εὐροιμεν ἂν και αποδίδεται στο **τάς πόλεις**
ἡγεμόνα: κατηγορούμενο στο **τήν μὲν** μέσω της μετοχής
καταστᾶσαν

Γ3 β. Ὁ ῥήτωρ εἶπεν ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι καὶ λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς
ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγῶνων γίνεσθαι φιλοῖεν.
Ὁ ῥήτωρ εἶπεν τάς ἐπιφανεῖας καὶ λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς
ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγῶνων γίνεσθαι φιλεῖν.